

LIETUVIŲ KALBOTYROS KLAUSIMAI XXXVII (1997)
LEKSIKOGRAFIJOS IR LEKSIKOLOGIJOS PROBLEMOS

Elena GRINAVECKIENĖ

**LITUANIZMŲ PRISITAIKYMAS BALTARUSIŲ ŠNEKTOSE
IR JŲ ATPAŽINIMO BŪDAI**

Lietuvių šnektos, dėl įvairių politinių, socialinių, ekonominių priežasčių istoriniais laikais atsidūrusios baltarusių šnektų apsuptyje ir asimiliuojančios jų įtakos veikiamos, derinasi prie baltarusių kalbos sistemos, asimiliavosi, neteko daugelio esminių savo gimtosios kalbos bruožų, ypač jos gyvumo, taisyklingumo, vaizdingumo, kartu dovanavo joms palyginti ryškius savo realaus egzistavimo tose teritorijose pėdsakus. Patekusių į baltarusių kalbos sistemą ir joje prigijusių lietuviškos kilmės žodžių tolimesnė raida labai nevienoda ir, apskritai imant, sudėtinga. Ji dažniausiai priklauso nuo lituanizmo skolinimosi laiko ir nuo jo atsiradimo geografijos. Senesnieji ir tolimesnii nuo Lietuvos baltarusių teritorijų lituanizmai yra tiek pakitę, tiek suslavėję, kad neretai iš tikro sunku juos atpažinti. Naujesnieji ir arčiau Lietuvos pasienio vartojamieji iki šiol dar ne taip yra pasidavę tai įtakai, ir juos identifikuoti dažniausiai lengviau.

Ilgametės lituanizmų baltarusių šnektose paieškos ekspedicijomis (ypač paribinėse su Lietuva ir Lietuvos šnektomis) ir jų detalūs tyrinėjimai (1956–1996) teikia nemažai naujų duomenų, gana patikimai išryškinančių jų prisitaikymo prie baltarusių kalbos sistemos bruožus, atskleidžiančių baltarusiškas apnašas ir padedančių palyginti gana tiksliai juos atpažinti.

Pirmiausia lituanizmai dažniausiai pamažu pradeda prarasti savo pirminį (atsineštinį) lietuvišką pavidalą, ima jį besąlygiškai derinti prie baltarusių kalbos sistemos, įvyksta esminių kokybinių jų formos ir turinio nutolimų ir nukrypimų nuo lietuvių kalbos, ima kisti jų sudėtinių dalių vaidmuo, paskirtis, iš baltarusių kalbos jie įgauna iš karto neįprastų, naujų bruožų.

Lituanizmas, patekęs į baltarusių šnektas ir jose prigijęs, iš karto, staiga netenka savo priegaidės. O taip yra todėl, kad priegaidžių neturi baltarusių kalba. Taigi, į jas įsiliedamas, jis nusimeta didžiausią savo lietuviškumo ir tautiškumo požymį – savo savitumą, netenka jį puošiančio apdaro, nuskursta. Mūsų tik pastebėta, kad, sakysime, Kamojų apyl. (Pastovių raj., Baltarusija) ir kitur baltarusių šnektose lietuviškos kilmės vietovardžiai, upėvardžiai, pavardės ir pan. savo prigimtine tvirtaprade priegaidę *i, u + l, m, n, r* dvigarsiuose dar turi išsaugoję, tariaimi aiškiai (LKK XXX 126–128). Bet tai, žinoma, jau netipiškas trumpalaikis reiškinys. Priegaidžių išnykimas, mūsų nuomone, yra pats ryškiausias lituanizmų akcentologinės sistemos priartėjimas prie baltarusių šnektų.

Netekdamas priegaidės lituanizmas iš karto, labai greitai praranda ir savo lietuvišką kirčiavimą – jis tuoj pat paklūsta baltarusių kirčio šokinėjimo dėsniams. Štai lituanizmai коўш < *káušas*, лож < *laužas* ir kt. lietuvių šnektose buvę pastovaus kirčiavimo šaknyje (pvz., *káušas*, *káušo*, su *káušu*, *káušai* ir pan.) dabar pasidaro šokinėjančio kirčiavimo jau pagal baltarusių kalbai būdingus dėsnius, pvz., коўш, каўшá, каўшóm... Lituanizmas бóнда < *bandà* ir kt., buvęs šokinėjančio kirčio (: *bandà*, *bandós*, *bañdai*, su *bandà* ...), dabar tampa pastovaus kirčiavimo (: бóнда, бóнды, бóндай ...) ir pan.

Kartu su lituanizmų priegaidžių išnykimu bei jų akcentuacinės sistemos su-slavėjimu konstatuojamas ir jų kirčiuotų ir nekirčiuotų ilgųjų skiemenų visiškas susilyginimas su trumpaisiais. Visi lituanizmo balsiai netenka ilgumo ir trumpumo. Jie visi pasidaro kokybiškai vienodi kaip kad yra baltarusių kalboje, pvz., ата́дурам ‘atskirai’ (< *atódūrom* ‘izoliuotai’) (СБГ I 103), бажэ́лка ‘buoželė’ Lis. (< *buožėlė* + *ka*), гаруды́ (< *arúodai*), г’іло́нь¹ Rod. (< *gyluonis*), г’іве́лка ‘pempė’ Achr. (< *gyvėlė* + *ka*), Г’убі́н (LKK XXX 116) ‘miško vardas’ Rod. (< *Guobýnas*), ку́куць ‘paršiukas’ (LKK XXX 116); ‘švilpukas’ (Mat., 86), (< *kūkūtis*, *kaukūtis*), купене́ць Rod. (< *kopinėti*), падзі́нка Kur. (< *puodýnė* + *ka*), шні́пець Kam. (< *šnǫpšti*), трэ́кзель Kir. (< *trúčkzole*), візі́кава́ць Bok. (< *vyzdėti*) ‘ieškoti’ ir kt.

Nustatyta, kad baltarusėdami savo išvaizdos paprastai nekeičia tie lituanizmai, kurių fonetinė sistema (daugiausia tarminė) ir kirčiavimas sutampa su baltarusių, pvz., а́пікула ‘tinginys’ (СБГ I 87) (< *apýkula* ‘t.p.’), бумба́ла (< tarm. *bumbēla*, bk. *bambēlē*), кяты́рка ‘vyriškų kelių priekio praskiepas’ (СБГ II 597–598) (< *ketúrka* ‘t.p.’), кумша́ ‘kelio nelygumų išgrindimas šakomis’ Rag. (< tarm. *kumšà*, bk. *kamšà* ‘t.p.’), стабда́ ‘misà’ Kam. (< *misà* ‘t.p.’), вя́пла ‘žioplys’ (СБГ I 389) (< *vépla* ‘t.p.’), вя́’ела (СБГ I 389) (< tarm. *végēlā*, bk. *végēlē*), вапсва́ (СБГ I 281) (< *vapsvā* ‘t.p.’), кіра́пла (СБГ II 464) (< *kerépla*) ir d. kt.

Visa galūnė -as numetama tik senesnių lituanizmų, pvz., арýд (< *arúodas*), бронкт/брункт ‘branktas’, коўш (< *káušas*), кярш (< *kéršas*), лож (< *laužas*), ро́йст (< *raĩstas*), сцімбур (< *stímburas*), склю́т/шклю́т ‘skliutas’, жа́г’ар (< *žāgaras*) ir kt. Jei šią galūnę numetus susidaro sunkiau ištariamai du priebalsiai, tarp jų išspraudžiamas э(a), pvz., сві́рэн/сві́ран (< *sviřnas*).

Turima lituanizmų, kurių galūnės -as numetamas vien priebalsis -s. Tokie vyriškosios giminės daiktavardžiai tuo būdu paverčiami bevardės giminės. Taip dviejų giminių lietuviški žodžiai tampa trijų giminių lituanizmais, pvz., бро́нкта (< *brañktas*), бе́рала (< *bėralas*), ‘nevėtyti grūdai’, ро́йста (< *raĩstas*), шва́рка (< *švařkas*), хо́хла ‘šeriai ant gyvulio sprando’ (< *kāklas* ‘sprandas’), ко́та (< *akúotas*), жлу́кта/жлу́гта/жлу́хта ‘žlugtas’ (СБГ II 1481) < *žlùgtas*),

¹ Baltarusių lituanizmų sprogstamasis r straipsnyje perteikiamas modifikuota raide r su akūto ženkle–r’.

Óпса² (< *Āpsas*) ir kt.

Lituanizmų galūnės -is, -ys paprastai numetamos visai. Galūnėje atsidūrę ж, ш priebalsiai tariami kietai, visi kiti – minkštai. pvz., г'іг'эль (< *gigēlis*), г'іль (< *gyl̥s*), куль (< *kūl̥s*), курмэль 'tokia žuvis' (< *kurmēlis*), лаг'эсь (< *lagēsis*), кук'уць (< *kūkūtis* 'paršiukas' ir *kaukūtis* 'švilpukas'), бр'одзень (< *bradin̥s*), раг'ойш (< *ragaīšis*), Ёбаль 'pvd.' (< *Ābuolis* 'Obuol̥s' < *obuol̥s*) ir kt., tačiau turima atvejų, kai nukrinta tik galūnės -s, pvz., скіл'ундзі (< *skilándis*), ir lituanizmo forma virsta daugiskaitine, arba pasitaiko, kai galūnės -is vietoje vartojama galūnė -a, pvz., шкіл'енда (СБГ V 479) < *skilándis*, daiktavardis tampa moteriškos giminės. Arčiau prie Lietuvos sienos palyginti retai lituanizmo galūnės -as, -is sveikos, pvz., к'арк'ліс (< *karkl̥s*) 'karklas', г'ор'іс 'neprašytas svečias vestuvėse' (< *guogis*) Vid., р'эзас (< *rēžas*) 'rėžis', в'аг'анас 'vanagas' (< *vānagas*) Rod. ir kt.

Lietuviškų žodžių galūnė -a lituanizmuose dažniausiai išlieka sveika, pvz., н'ошта (< *naštā*), кум'ш'а (< tarm. *kumšā*, bk. *kamšā*), б'онда (< *bandā*), стаб'д'а (< *stabdā*), в'япла (< *vēpla* 'vėpla') ir d. kt., tačiau kartais šalia jos skirtingose šnektose pasitaiko ir galūnė -ia, pvz., п'ўтра/п'ўтры (< *putrā*). Lietuviško žodžio tarminė galūnė -a po sukietėjusio / lituanizme taip pat sveika, pvz., бумб'яла (< tarm. *bumbēla*, bk. *bambēlē*).

Kadangi baltarusių šnektų sistema neturi lietuvių kalbai būdingo balsio *ė* (tarm. *ē*), pirmiausia jis iš lituanizmų pranyksta. Visi *ē*-kam. lituanizmai slavėdami virsta dažniausiai *io*-kam., rečiau – *o*-kam., pvz., п'імпа (< tarm. *pīmpē*, bk. *pēmpē*), раўг'эня (< *raugiēnē*), саўсэня (< *sausīēnē*), кр'ўшня (< *krūs̥nē*), д'ўлька (< *dūlkē*), Пац'іл'та (< *Patiltē*) 'pievos vardas' Vid., Г'ерт'окліня (< *Girtuokl̥ynē*) 'miško dalis' Vid., расакіля (< *rasakilē*), Падр'ўкша (< *Padrūkšē*) 'pievos vardas' Vid., вірціна (< *virtinē*) ir kt. Yra atvejų, kai slavėjančio (ypač seniai pasiskolinto) lituanizmo galūnė *ė* gali ir nukristi, pvz., яжд'жель 'tokia viksva' (< *júodžolē* 't.p.') ir moteriškoji jo giminė tampa vyriškąja.

ī-kam. lituanizmų galūnė -is paprastai taip pat numetama, galūnėje atsidūręs priebalsis dažniausiai minkštas, pvz., клець (< *klētis*), свертць (< *svirtis̥*), н'эмарасць (< *nērimastis*) ir kt., nors yra atvejų, kai jų -is pakeičiama galūnė -ia, pvz., вірш'ня/швірш'ня/с'івірня 'svirtis'.

Galūnė -(i)us lituanizmai (mūsų užfiksuota tik pavardės) taip pat yra numetę, kartu išmesdami ir priesagos priebalsį -v-, pvz., Кул'евіч (< *Kulēvičius*), Лунк'евіч (< *Lunkēvičius*) Rod. Toks priesagos -evič- priebalsio -v- išmetimas greičiausiai gautas iš lietuvių šias pavardes skolinant (plg. Dieveniškų apyl. analogiškas pavardes, *Uscinēič'us* 'Ustinavičius', *Vaškēleič'us* 'Vaškelevičius',

² Pasitaiko atvejų, kai bevardės giminės vietovardį Óпса 'Āpsas', neatkreipę akių į kitus jo linksnius (pvz., еду да Óпса; жыў пад Óпсам ir kt.) 1985–1987 m. jo šnektos tyrėjai gana neatsakingai palaikė moteriškosios giminės ir per visą straipsnį tokiu jį laikė (žr. LKK XXVIII 99–117).

dar plg. Turska 1982: 67).

Galūnės -uo lituanizmų pastebėta visai mažai, ir slavėjant jų galūnės likimas nevienodas, pvz., стумá (< *stuomuō*, o gal iš *stūmā*) 'stuomuo', шаламянь (< *šelmuō*, o gal iš *šelmanys*).

Baltarusių lituanizmų daugiskaitos vardininko galūnė visada slaviška -i(ы) ir, kaip ir baltarusių, giminės neturi, pvz., рэзг'іні (< *rēzginės*), бразг'уны (< *brazgūnai*), пумпóлакшчы 'purienos' (< tarm. *pumpólakščiai*), рэг'уці 'rogutės' (< *rāgutės*), лўпы (< *lūpos*), зяўны (< *žiáunos*), атóжалы (< tarm. *atāžalos*, bk. *ātžalos*), бальзэні (< *balžienai*, *balžienos*), г'óхты (< *gāktos*), жэг'іні (< *žaginiai*) ir kt.

Prie lituanizmų neretai pridedamos baltarusiškos mažybinės priesagos, kurios mažybinės reikšmės dariniui dažniausiai neteikia, pvz., кілічка (< *kīelē* + ічка), капўшка 'kauptukas' (< *kaūp-ti* + ушка), коўрачка 'kairys' (< *kairys* + ачка), клоўсчка 'kas mėgsta klausytis po langais' (< *klaus-yti* + ічка), бўрбалка (< *buřbulas* + ка), брўнтачка 'branktas' (< брўнта + ачка, брўнтка + ачка), подзінка (< *puodynē* + ка), кумпячóк (< *kuřpis* + ачок) ir kt.

Nors lituanizmų šaknis ilgiausiai nepasiduoda slavėjimo įtakai ir pagal ją lengviausiai galima juos atpažinti, tačiau ir ji patiria įvairiausių pakitimų, įgauti palyginti sunkiai nuspėjamą savo raidos kryptį, išsiskiria lietuvių kalbai dažnai neįprasti jos vokalizmo ir konsonantizmo dalykai. Kaip jau mūsų anksčiau nustatyta, bene visais atvejais siaurėja jo kirčiuotas balsis *a* ir dvibalsių bei dvigarsių pirmojo dėmens *a* ir išvirsta *o*, pvz., бóнда (< *bandā*), бронкт (< *brañktas*), кроўш (tarm. *kraūšas*) 'kriaušis', лоўж (< *laužas*); поўсаць (< *pašyti*), г'óхты (< *gāktos*), стóці (< *stāčias*), роўст (< *raistas*), сомць (< *sāmtis*) ir kt. (žr. LKK XXVII 124).

Išnyksta ir lituanizmų dvibalsiai *uo* ir *au*, kadangi baltarusių kalbai jie nebūdingi. Išnykdamas dvibalsis *uo* skirtingose šnektose ir skirtingu laiku yra davęs trejopus refleksus: *o*, *a*, *u*, pvz., Ёдлавічы (< tarm. *Júodek-nai*, bk. *Júodelėnai*), г'áба (< *gúobas*), арўд (< *arúodas*) (žr. LKK XXVII 125–128), *au* – keturis – *oў*, *o*, *a*, *u*, pvz., лоўж (< *laužas*), лóжавіска (< *laužas* + авіска), капўшка 'kauptukas' (< *kaūpti* + ушка), кукўць 'švilpukas' (< *kaukūtis*)³ ir kt. (žr. Baltistica 1989: 70–80).

Baltarusių šnektose turime lituanizmų su nedėsningai suminkštintu šaknies priebalsiu, pvz., кліóня 'kluonas', скупт'іня 'suktinis', кліóмбы 'klumpės' ir kt.

Kiek silpniau slavėja lituanizmų gomurinis *n* prieš *k* ir *g* ir sprogstamasis *g*, rodantys, kad juos išlaikę žodžiai gali būti dažniausiai lietuviškos kilmės, pvz., інг'ірычнік 'vingiarykštis', Вінг'ра 'Vingra, upės vardas prie Kamojų Pastovių

³ 1995 m. išleistų Zietelos lietuvių šnektos tekstų, užrašytų 1901–1903 m. įžymaus lenkų kalbininko prof. J. Rozvadovskio, pavyzdžiai *k'óħa* ir *k'óulē* 'kiaulė' (Rozwadowski 1995: 42) rodo, kad greičiausiai dėl baltarusių šnektų įtakos jau ir pačioje lietuvių šnektose, kol ji tebebuvo gyva, galėjo būti pradėtas vienbalsinti lietuvių dvibalsis *au*.

raj', рўнкiлi 'runkeliai' ir kt. Baltarusių ir lenkų teritorijas, kur toks *n* sutinkamas lenkų kalbininkė H. Turska laiko lietuviško substrato vietomis (žr. Turska 1982: 64 ir kt.), o žymus lenkų dialektologas prof. Stanislavas Glinka, radęs Augustavo apylinkių baltarusių ir lenkų šnektose slavų kalboms svetimą gomurinį *n*, pagrįstai jį laiko tose apylinkėse istoriniais laikais gyvenusių lietuvių kalbos reliktu (Glinka 1990: 119–120 ir pridėtas žemėlapis).

Kartu pastebėta, kad baltarusių lituanizmai vietoj lietuvių priebalsio *k* turi priebalsį *ch*, pvz., г'охты (< *gāktos*), х'ўртацца 'judintis' (< *kūrstytis*), р'о́хаець 'kriuksi', х'о́хла 'kiaulės sprando plaukai' (< *kāklas*), х'лю́ба (< *kliūbas* 'vytis'), хайл'ўха 'pasileidėlė' (< *kiaulė* + уха), хурн'ў (< *kurniaū*) ir kt. Tai ne kas kita, kaip lituanizmo slavėjimo rodiklis, dar plg. atvirkštinį dėsni slaviškuose lietuvių šnektų skoliniuose: *kāta* (< br. *xāra*), *kòc* 'nors' (< br. *хоць*). Aktualu pažymėti, kad kai kurios baltarusių šnektos slavams būdingą priebalsį *ch* dažnai dēlioja ir vietoj kitų slavų kalbų ar kitų baltarusių šnektų skolinių *k*, pvz., х'ўртка 'striukė' Sal. (< rus. куртка 't.p.'), х'а́таp 'uždegimas' (< rus. катар 't.p.'), х'ва́дра 'ketvirtis mėnesio' (< rus. квадра 't.p.'), х'арм'ўшка (< rus. кармушка 't.p.'), хорт Mal. (< rus. курт), х'о́хлюш (< rus. коклюш 't.p.'). Tai, mūsų supratimu, ypač vertinga ypatybė, leidžianti visus baltarusių žodžius, turinčius tokį *ch*, įtarti arba kitakilmiais, arba giminaičiais iš kitų jų šnektų.

Taigi atpažįstant baltarusių lituanizmus, būtina šiuos jų slavėjimo padarinius turėti galvoje, jų paisyti ir juos taikyti.

Gana sunku lituanizmus atpažinti, kai jų šaknies pradinis priebalsis dėl neetimologinės kaitos pakeičiamas kitu, iškreipiančiu jų prigimtinių pavidalą. Pastebėti šie dažnesni tokios priebalsių kaitos atvejai:

a) Žodžio pradžios *s*- pakeičiamas į *š*- шпíрак 'spirgas', шклю́т 'skliutas', шмэ́рг'ля 'snarglius', шл'о́кшына 'sluoksna, karna', шкiл'ёнда 'skilandis', шклюдз'ю́к 'skilandis', швiр'шн'я 'svirtis' ir kt.

b) Žodžio pradžios *p*-, taip pat *v*- pakeičiamas skardžiuoju *b*-, pvz., б'ўкшыты 'pukštos, į vandenį nuleistos šakos žuvims slėptis', б'ойсаць 'paisyti', бiрб'аты 'nuvirbės' ir kt.

c) Žodžio pradžios *k*- pakeičiamas skardžiuoju *g*-, pvz., г'я́блы (< *kēblas*), 'nevykęs', г'л'ўмбы/г'л'ўбы (< *klūmpės*) ir kt.

d) Retesniais atvejais žodžio pradžios *g*- pasitaiko pakeistas į *d*-; *l*- į *n*-; *j*- į *l*-, pvz., драб'ёсты (< *grebēstai*), н'ўрба (< л'ю́рба) 'stora skiedra', л'ю́трыца (< jūdrē + ца) 'tokia susukanti linus piktžolė' ir kt.

e) Pasitaiko lituanizmų ir su neetimologiškai pakitusiu kamieno priebalsiu, pvz., пацуб'айла 'kas ilgai čiupinėjasi' (< tarm. *pacupáila*, bk. *pačiupáila*), рэз'віны (< *rēzginės*), р'оўг'ач 'raudotojas' (< *raudóti* + ач), кульч'а/кульж'а (< *kulšē*), картан'о́сы 'riestanosis' (< *karkanōsis*) ir kt. Baltarusių šnektose esama šio tipo skolinių ir iš kitų slavų kalbų, pvz., т'р'ўднi (< rus. т'р'ўтни), я́рмалка (< rus. ярмарка) ir kt.

Analogiškų neetimologinės priebalsių kaitos atvejų pasitaiko ir lietuvių, ir

baltarusių šnektų skoliniuose iš kitų kalbų ar šnektų, pvz., šėkštas (< *kėkštas*); кобачка 'duobutė po krūtine' (< копачка 't.p.'), крыпытник 'tokia vaistažolė' (< rus. трыпутник 't.p.'), кужурка 'liemenė' (< rus. тужурка 't.p.'), батлашка 'kareiviškas metalinis butelis' (< rus. баклажка 't.p.') ir kt.

Nemaža lituanizmo rekonstrukcijos keblumų turima ir tais atvejais, kai yra numestas jo žodžio pradžios, paprastai šaknies priebalsis, rečiau – balsis, pvz., карач (< *skarōčius*), прор'а (< *spragā*), клўнки 'sąnariai' (< шклўнки < шлўнки < *šlaūnys*), рюхаець (< *kriūksi*), іксва (< *viksvā*), інг'ірычнік (< *vingiarykštis*), коткі (< *akuotai*), віршнй 'svirtis' (< свіршнй), расхлєйдацца 'skleistis' ir kt. Šio tipo skolinių esama ir baltarusių šnektų skoliniuose iš kitų baltarusių šnektų ir iš rusų k., pvz., япрўк (< вярўк), янтробы (< вентробы), ярушка (< дзярушка), яўкі (< ваўкі) ir kt.

Nepaisant pirminio tokių leksemų pavidalo, jo neieškant, pasitaiko ir gana klaidingų bei nepamatuotų jų etimologizavimų. Taip yra, sakysim, atsitikę su minėtuoju *коткі* (akuotai) (ЭСБМ I: 102; V: 104).

Lituanizmas slavėdamas kartais įgauna pridėtinį balsį ar priebalsį, pvz., асвєр/асвїр 'svirtis', рагўд 'aruodas' ir kt. Šiais atvejais jų šaknis išlieka bemaž nepakitusi, lituanizmas skamba lietuviškai ir atpažinti jį palyginti nesunku.

Pasitaiko, kai į lituanizmo kamieną kartais būna išpraustas priebalsis, pvz., гўльшта (< *gūžta*), клўнки 'sąnariai' (< шклўнки) ir kt. Išpraustas kamieno priebalsis, apskritai imant, didelės įtakos leksemai atpažinti neturi – tam ypač padeda jos reikšmė ir viso žodžio lietuviškas skambesys.

Baltarusių šnektose pasitaiko nemaža lituanizmo su išmestu priebalsiu ar ir visu skiemeniu (sinkopė), pvz., нерўм 'nerimas' (< *neramūmas*), брўнта 'branktas', шўмята (< *šūnmėtė*), шўя (< *šunaujā*), шалаўя (< *šalavijā*), кўрачки 'kojų kulniukai' (< кўкарачки < *kaūkara* + ачки) ir kt. Šio tipo skolinių baltarusių šnektose pasitaiko ir slaviškos kilmės, pvz., калалўха 'ieva' (< халахалўха 't.p.'), калмáшка 'toks vežimas' (< каламáшка 't.p.'), манáрка 'švarkas' (< марынáрка 't.p.'), самарэска 'karojų mašina' (< саламарэска 't.p.'), ячн́шча 'miežiena' (< ячмен́шча 't.p.') ir kt.

Baltarusių šnektų sukeltą lituanizmo sudėtinių dalių vaidmens žodyje kaitą gerai rodo kartais viso lituanizmo (kartu su jo galūne) laikymas tik kamieniu, prie kurio dėliojamos baltarusiškos galūnės. Sakysime, iš baltarusių, gyvenančių daugiausia Lietuvos pasienyje, šnektų girdėta lituanizmo su dvigubomis galūnėmis – lietuviška – ja paprastai eina visiems linksniams apibendrinta nekaitoma vns. vard. galūnė ir baltarusiška, kuri lituanizmą linksniuojant kinta, pvz., г'ог'ісы прышлі да васэлі. Vid. 'neprašyti svečiai – guogiai į vestuves atėjo'; тўча г'ог'ісаў сабралась. Vid. 'daug guogių prisirinko'; плялі кошыкі з кáрклісаў. Vid. 'рунė pintines iš karklų'; вáг'анасы кўры лáпаюць. Rod. 'vanagai vištas gaudo'; тры рэзасы зямлі меў. Rod. 'tris rėžius žemės turėjo' ir kt.

Vadinasi, lietuviško žodžio galūnės funkcija šiuo atveju visiškai izoliuojama, o žodžio kamienas dirbtinai praplečiamas. Tokia lituanizmo modifikacija, be

abejo, neretai gali sukomplikuoti tikslią jų rekonstrukciją.

Kartais taip pat čia pasitaiko, kai lietuviško žodžio kamiengalis priebalsis dėl metatezės nusikelia daugiau į lituanizmo žodžio priekį ir jo kamiengalis tampa kitas kamieno priebalsis, pvz., брунткі < брункты (< tarm. *brunktaĩ*, bk. *brañktaĩ*), брунткóў < брунктóў, прышчыць ‘perštėti’ (< першыць ‘*peršti*’), скварстунé (< *skerstūvēs*), карлапа (< керáпла) ‘kerèpla’, рóскач (< *skarōčius*), мóрва (< мóўра) ‘*maurai*’, вісхва (< *vĩksvā*).

Panašių atvejų pasitaiko ir skoliniuose iš kitų slavų kalbų, pvz., ко́блїк ‘kilbukas’ (< ко́лбїк ‘t.p.’), праéрх ‘praskiepas’ (< праpéх ‘t.p.’).

Lituanizmų rekonstrukciją iš tikro apsunkina kiti metateziniai jų pakitimai, dažniausiai nesisiejantys su jo kamiengaliu. Štai, sakysim, lituanizmas лóрба ‘stora skiedra’ (СБГ II 314) vietomis yra išvirtęs į рúльба ‘t.p.’ (СБГ IV 314), о вáнаг’ас – į вáг’анас, адбулéйка ‘priešgyna’ – į абдулéйка ‘t.p.’, вірці́нка ‘virtinė’ – į вя́нцёрка ‘t.p.’, нéрымасць ‘nerimas’ – į нéмарасць ‘t.p.’ ir d.kt.

Analogiškai skiemenų sukeitimai būdingi tiek baltarusių, tiek ir lietuvių šnektų skoliniams, patekusiems į jas iš kitų kalbų ar šnektų, pvz., br. ляндэ́рак ‘puodukas su kotu’ (< le. *raðdelek/rondelek* ‘t.p.’), халма́ны ‘prasti skudurai, suplyšę drabužiai’ (< le. *lakmany* ‘t.p.’), радзю́ра ‘šiurkšti paklodė’ (< дзяpýра ‘t.p.’), хpуcтáлкi ‘braškės’ (< le. *truskalki* ‘t.p.’) ir kt., lie. *šašvōklė* ‘raudonasis serbentas’ (< *vašōklė* ‘t.p.’) ir kt.

Nežinant pirminės tokių leksemų lyties, nenustatius tikslios jų šaknies, galimybė jas rekonstruoti faktiškai susikomplicuoja ar visiškai atkrinta. Todėl ypač svarbu tokiu atveju, įtarus juos skoliniais, bet neradus daugiau jų vedinių nei baltarusių, nei lietuvių šnektose, laikytis įsitikinimo, kad jų šaknis kita ir intensyviai jos ieškoti, kaitaliojant tas leksemas pagal kombinacinius jų fonetikos dėsnius.

Ypač sunku rekonstruoti lituanizmais įtariamus baltarusių šnektų žodžius, pasižyminčius ne vienu, o palyginti keletu sudėtingų pakitimų – šaknies dvibalčio suvienbalsėjimu, neetimologine priebalsių kaita, garsų ir skiemenų išmetimu (sinkope), skiemenų sukeitimu (metateze) ir pan. Štai po ilgų leksemos я́джаль ‘kieta balų žolė’ (ir jos variantų) analizių, lyginimų, lingvogeografijos paaiskavimo, atrodo, mums pavyko nustatyti, kad ji greičiausiai sudurtinis žodis (я́дж-жаль), laikytinas lituanizmu. Jos šaltinis tikriausiai bus buvusi lie. *júodžolė* ‘vaistinė balų žolė, *Actaea spicata*’. Į pirmąją jos dėmenį greičiausiai dėl asimiliacijos ar kitų priežasčių bus buvęs išpraustas ж. Taigi я́джаль < я́джаль. Dėl analogiškos kilmės plg. lie. skolinį *šekštañė* ‘krumpliariotis’ (< *šeštañė* ‘t.p.’, LKŽ XIV 617). Antrasis jos dėmuo – жаль, be abejo, bus atsiradęs iš lie. tarmiško *žālė* ‘žolė’. Lituanizmas я́джаль (su variantais) vartojamas baltarusių teritorijose, pakankamai nutolusiose nuo Lietuvos sienų (žr. ABS XX 328 pridėta žemėl.) iki šių dienų savo fonetikoje išsaugojęs senąją lietuvių *ā(> o), būdamas palyginti stipriai paveiktas baltarusių šnektų įtakos, be abejonės, priklauso senajam skolinių sluoksniui. Tos pat reikšmės kita sudurtinė leksema

ляжджай – turbūt metatezės keliu bus atsiradusi iš savo giminaitės яжджалъ varianto яжджэў (žr. ABS XX 326–327). Taigi ляжджай < яжджэў, plg. lie. *šāmalas* < *māšālas*.

Jei tai mums iš tikro pavyko įrodyti, ateityje etimologizuojant šiuos lituanizmus, galimas daiktas, bus išvengta tų klaidų, kurių tyrimų pradžioje dar kiek mėgėjiškai ieškant lietuviškų jų atitikmenų jau buvo padaryta (žr. Весці 1969: 123–134).

Arba štai retų, greičiausiai taip pat sudurtinių leksemų шынтыкльор ‘senoviškas išėiginis ilgas siauras sijonas su platėjančiais į apačią gausiais įdūrimais’, шантаклёр ‘t.p.’ ir kt. variantų skambesys sukėlė mums įtarimą, ar tai ne lituanizmai. Ilgai buvo analizuoti šie baltarusių šnektų žodžiai ir prieita prie išvados, kad tai turbūt vėl lituanizmai, kurių mūsų kalboje dabar jau neužfiksuota. Tačiau turint joje tokių analogiškos darybos jų semantinių atitikmenų, kaip *šim-taklōščiai* (*šimtaraukiai*, *šimtarūkšliai*, taip pat *šimtakvōldžiai*) sijonai (LKŽ XIV 815, 817) ir atsižvelgiant į tų nagrinėjamų baltarusių leksemų vis dėlto lietuvišką aidėjimą, yra pamato manyti, kad ir jie iš tikro galėjo joje būti. Jau buvome pateikę nuomonę (LKK XXII 197–198), kad pirmasis jų dėmuo galėtų būti žodis *šim̃tas*, antrasis – *skliūras* ‘audeklo skiautė, sklypas, rėžis’ arba *kliũrmas* ‘gabalas’ (pastarasis, mūsų įtarimu, taip pat galbūt bus numetęs savo pradinį *s-*, plg. dar *skliūmbas* ‘gabalas’, *skliūmbė/skliūmbė* ‘t.p.’. Dėl leksemos шантаклёр pirmojo dėmens *шанта* – galimo atsiradimo iš *šim̃tas*, plg. lie. *šaňšūdis* < *šuňšūdis* (LKŽ XIV 505), taip pat lie. skolinius *šimkarkà* (< *šinkorkà*) ‘gėrimų pilstytoja karčemoje’, *šimkúoti* (< *šinkúoti* ‘pilstyti gėrimus’ (LKŽ XIV 811).

O leksemos г’ужалкі, бўжалкі, жужалкі, būdamos vienareikšmės, būtent ‘buožgalviai’, mūsų nuomone, skamba taip pat lietuviškai. Tačiau ne tik lietuviškas jų skambėjimas, bet ir be slavų kalboms būdingos pleofonijos (polnoglasijos, plg. br. галава, lie. *galvā*), visai kaip lietuvių jų dvigarsis -al- leidžia įtarti, kad jų kilmė galėtų būti ir lietuviška. Pažymėtina, kad jų šios reikšmės giminaičių nei baltarusių, nei kitose slavų kalbose nerasta. Imta šias leksemas lyginti tarpusavyje ir jas analizuoti paskiemeniui. Analizės duomenys leidžia jas visas tris laikyti neabejotinomis giminaitėmis. Jos visos trys laikytinos sudurtiniais žodžiais. Leksemai г’ужалкі pradžią bus davę lie. *búožgalv(iaĩ)* ir baltarusių priesaga – ki. Lituanizmui toliau baltarusėjant dėl didelės superstrato įtakos įvyko palyginti žymių jo formos pakitimų. Iš pradžių bus suvienbalsėjęs baltarusių kalbos sistemai svetimas šios leksemos dvibalsis *uo* ir jos pradinis *б* dėl sprogstamojo jos viduriniojo skiemens *г’* tolimosios regresyvinės asimiliacijos išvirto taip pat sprogstamuju *г’*. Taigi: *búožgalv(iaĩ)* + ki > *буожг’алвкі > бужг’алвкі > г’ужг’алвкі. Sveiki sprogstamieji šios leksemos *г’* kalba, kad jis – lituanizmas (baltarusiškuose žodžiuose sprogstamojo *г’* nepasitaiko). Vėliau dar labiau leksemai baltarusėjant faktiškai sunkiai ištariami, o baltarusiams dar ir neįprasti jos priebalsių junginiai -жг’- ir -лвк- supaprastėjo tapdami -ж- ir -лк-.

Taigi *r'ųžg'alvki > r'ųžalki (žr. LKK XXVII 128; LKK XXX 120–121). Leksema *жўжалкі* taip pat bus atsiradusi iš r'ųžalki arba regresyvinės asimiliacijos keliu (:r'ųж- > жүж-), arba dėl neetimologinės žodžio pradžios priebalsių kaitos (mažiau įtikima).

Ypač sudėtinga buvo įrodyti leksemos *кўкішкі* 'kulniukai' ir gausių tos pat reikšmės kitų leksemų (*кóкашкі*, *кóркшкі* ir kt.) lietuvišką kilmę. Po detalios jų analizės, tarpusavio lyginimo ir gretinimo, mūsų nuomone, gana patikimai pavyko nustatyti, kad faktiškai jie giminingi ir tarpusavyje genetiškai susiję su lie. *kaūkaras*, *kūkaras* 'kaubrys' (žr. LKK XXVIII 162–164).

Po ilgų analizių ir didelių svarstymų pagaliau turbūt mums bus pavykę nustatyti br. *pár'i*, *лар'áры*, *цypár'i*, *цypýr'i* ir kt. gausių jų variantų, turinčių tą pačią reikšmę 'čiurkšlės, srovės, rievės', lietuvišką kilmę. Leksemą *pár'i* jau seniai įtarėme esant lietuviškos kilmės ir atkakliai ieškojome jos lietuviško atitikmens, tačiau vis gana nesėkmingai (Вецці 1969: 128, LKK XVI 187, LKK XXVIII 164–165, LKK XXX 116). Vėliau susidūrę su tos pačios reikšmės jos variantais *цypár'i* ir *цypýr'i* ir pasiremdami lietuvių dvibalsio *uo* virtimo baltarusių šnektų į *a* bei *u* dėsnų galimybėmis (СБГ V 20, 21, LKK XXVII 126–127) pagaliau jau, atrodo, galutinai atradome tikslų jų lietuvišką atitikmenį. O jis – tai lie. *srúogos*, skirtingose baltarusių šnektose davusios įvairius savo variantus. Ir šie skoliniai baltarusių šnektose iš tikro seni, nuėję ilgą raidos kelią. Taigi lie. *srúogos* pirmiausiai vienur bus išvirtusios į **cpár'i*, kitur į **cpýr'i* (plg. r'áb < *gúobas* ir Губін < *Guobýnas*), kurios ilgainiui, galimas daiktas dėl patogumo tarti ar dėl baltarusiams būdingo pleofonijos (polnoglasijos) dėsnio, bus išvirtusios į *цypár'i* ar *цypýr'i* ir tokios tose šnektose išliko. Kai lie. *srúogos* baltarusiškai buvo tariamos dar kaip **cpár'i*, kai kuriose jų šnektose dėl žodžio reikšmės išblukimo bus buvęs numestas jų žodžio pradžios *s-* (plg. jų прор'а < *spragà*). Taip iš **cpár'i* ir atsirado *pár'i*. Varianto mažybinė lytis *лар'áры* < *par'áлы* < *sruogélés* (СБГ II 603) dėl metatezės.

Nemažas įžvalgumas būtinai ir įrodinėjant leksemų *рóскач* (< *skarōčius*), *трыблáты* (< *driblà*), *чэйдаць* (< *čjáudėti*), *шаплукі* (< *šapelìukai*), *ярýшка* (< *ėriùkas*), *чвыр* (< *žvýras*), *перар'í* 'peržvalgos', *рýпаць* 'rupūžė', *ранцякі* 'karvės rago vagelės', upėvardžio *Марýг'a* ir kt. lietuvišką kilmę. Ją aiškiausiai paliudija jų visų reikšmė ir palyginti gana didelis jų fonetinis artumas tų pačių reikšmių lietuviškiems šaltiniams. Štai *рóскач* – tai aiškus metatezinis darinys, kilęs iš lie. *skarōčius*, leksema *трыблáта* (карóўка), be abejo, yra kilusi iš lie. *driblà+аты*, plg. dar *driblà* 'kas stambaus sudėjimo'. Jos žodžio pradžios *t* – neetimologinės priebalsių kaitos padaras, sukeltas slavėjimo proceso, sutrikus lietuviškam jos skambėjimo ryšiui su reikšme. Leksema *чэйдаць* 'plepėti niekus' turbūt jau slavų dirvoje bus gavusi perkeltinę reikšmę, o jos šaknies lietuviškas tarmiškas *-au-* slavėdamas redukovosi (plg. Sl. Or. 1990: 317). Leksema *шаплукі* 'nuovėtos', be jokios abejonės – lie. tarm. *šapelùkai* su iškritusiu nekirčiuotoju *e*. Esame nuomonės, kad leksemos *ярýшка* 'avytė' lietuviškas šaltinis –

tai *éras*, *ériukas*, įgavęs slavišką priesagą. O baltarusių šnektų чвыр ‘žvyras’ – tai neetimologinės priebalsių kaitos vedinys iš lie. *žvyras* (dar plg. Sl. Or. 1990: 317). Lituanizmo пeпар’í ‘peržvalgos pas jauniki (prieš vestuves)’ lietuviškas šaltinis greičiausiai bus susijęs su šaknimi *reg-*(-*ėti*), plg. *pér-regėti* ‘peržiūrėti’, *pérregos* ‘peržvalgos’. Lituanizmo рýпаць lietuviški šaltiniai – tai, be abejo, mūsų *rùpé* ‘rupūžė’, *rùpečka* ‘t.p.’ (LKŽ XI 984), панцякі – tos pat reikšmės mūsų *rañčiai* ‘karvės rago vagelės’ + sl. priesaga -aki. Mūsų įrodyta, kad upėvardžio Mapыр’a ‘upė, tekanti per Vidžius’ šaknies -a- yra kilęs iš dvibalsio *au*, o pati šaknis genetiškai susijusi su *maūrai* (žr. LKK XXXII 27) ir nieko bendra neturi su upėvardžiu *Marià*, kaip kad iki šiol buvo teigiama kitų tyrinėtojų (žr. LHD 1970: 192).

Pasitaiko atvejų, kad kai kurių lituanizmų fonetika yra labiau pakitusi ir paliesta baltarusių kalbos sistemai būdingos pleofonijos (polnoglasijos) dėsnio, pvz., шаламянь (< *šelmanys*) ‘šelmuo’, сівірня ‘svirtis’, доражник (< *daržinykas*), шпíрак (< *spìrgas*), цóмец (< *sámtis*, СБГ IV 447) ir kt. Jie rodo, kad tai iš tikro seniai baltarusių pasiskolinti lituanizmai, spėję pasiduoti net tokiai palyginti senai pleofonijos įtakai. Juos atpažinti iš formos palyginti sunkoka, todėl šiuo atveju labiau reikia remtis jų reikšme.

Kad iš tikro senuosius slavų kalbų lituanizmus gana sunku atpažinti, gerai rodo ir žymiųjų rusų kalbininkų V. Toporovo ir O. Trubačiovo kai kurie lituanistinių tyrinėjimų duomenys. Štai Aukštutinės Padnieprės upėvardį Лoмa, tapatindami su tokiu pat vardu upės, esančios Baltarusijos Astravo raj. prie pat Lietuvos sienos, ir, įtardami jį lituanizmu, kildina, beje, iš lie. *lašís* ‘lašiša’ bei gretina su *Lašupé* ar veiksmazodžiu *lošti* ‘dūkti, šėlti’ (žr. ЛАГВП 1962: 194). Tačiau Astravo raj. Neries intakas Лóмa (be abejo, turbūt ir Padnieprės Лoмa) juk yra kilęs iš lie. Aluošà/Aluošià, o jos dvibalsis *uo*, būdamas nebūdingas slavams, kaip jau mūsų įrodyta (žr. LKK XXVII 125), jų šnektose neretai gali būti išvirtęs ir vienbalsiu *o*, pvz., акóця (< *akuota*), Ёдупка (< *Júodupé*) ir kt. Kitose baltarusių šnektose (ar kitu laiku) pasiskolintojo lituanizmo *uo* gali būti išvirtęs į *a* (pvz., прывака́ць ‘privilkti’ (< *privokúoti* ‘t.p.’)). Pasitaiko, kad lie. *uo* baltarusių šnektose gali atliepti ir *u* (tai daugiausia pasitaiko seniau skolintuose lituanizmuose, pvz., клу́ня ‘kluonas’ ir kt.). Ir tokių lituanizmo prisitaikymo prie baltarusių kalbos fonetinės sistemos galimybių, ieškodami juose lituanizmų bei juos tyrinėdami, neturėtume išleisti iš akių.

Arba paimkime kitą tos pačios Padnieprės hidronimą Лампадъ. Minėtieji kalbininkai jį taip pat įtaria galint būti lituanizmu, tik lietuviško atitikmens nepateikia. Tačiau Лампадъ greičiausiai irgi neabejotinas lituanizmas, turintis ir savo lietuvišką atitikmenį. Nustatę, kad dvibalsis (*i*)*au* slavėdamas kai kuriose baltarusių šnektose ir tam tikru laiku yra davęs balsį (*i*)*a*, pvz., бляць (< *bliáu-ti*), Mapыр’a (< *Maurūgà*) ir kt., linkę manyti, kad ir Лампадъ lie. refleksas greičiausiai yra ne kas kitas, o **Laum*- šaknies žodis, o visas hidronimas – ar tik ne sudurtinis **Laūmpēdis*?

Mūsų nustatyta, kad baltarusių šnektų apsuptyje dėl stiprios ir vis stiprėjančios jų įtakos dar faktiškai visai gyva lietuvių šnektos sistema pradeda sparčiai slavėti, savo minčių reiškimo būdą staigiai keisdama slavišku. Lietuviško jos savitumo atsisakoma, mintis kuriama pagal baltarusiškos raškos pavyzdį. Taip, sakysim, vietoj įprasto lie. *juodmaigis* (*šuō*), *juodmaigė* (*kárvė*) baltarusių pavyzdžiu izoliuotose lietuvių šnektose iš pradžių atsiranda lietuviškai netikė, o baltarusių irgi gana reti ar ne visai įprasti pasakymai *juodaĩ báltas* (*šuō*), *juodaĩ baltà* (*kárvė*) ir pan., plg. br. чёрна-бёлы (саба́ка), чёрна-бе́ла (каро́ўка). Vėliau pagal baltarusių gyvus pasakymus рабы́ (саба́ка), раба́ (каро́ўка) ir lietuviškai jų sakoma tik *márgas* (*šuō*), *margà* (*kárvė*). Ir taip izoliuotose mūsų šnektose atsiranda neįprasti baltarusių šnektų vertiniai. Antra vertus, ir tų šnektų lietuviai greta gyvenantiems baltarusiams vis dėlto yra padovanoję ir savo vertinių. Štai tas pats būdvardis *juodmaigis* dėl lietuvių kalbos įtakos baltarusiškai gana neįprastai vadinamas ir чернарабы́ (саба́ка), чернараба́я (каро́ўка). Grynai lietuvių kalbos pavyzdžiu kai kuriose baltarusių šnektose vietoj снег идзе́ць sakoma снег сняжы́ць, kurio ТСБМ V 228 nefiksuoja, plg. lie. *sniĩga*. Arba vietoj savojo тайні́к 'slėptuvė' jos vėl vartoja vertinį iš lietuvių kalbos скрýтка (plg. lie. *slėptuvė*), kurios baltarusių kalbos žodynai taip pat nefiksuoja (plg. ТСБМ V 186). Jose vartojama ir daugiau lietuvių šnektų vertinių, pvz., скра́бачка 'skustukas' (СБГ IV 457), kurios taip pat jų žodynai neturi (plg. ТСБМ V 180) ir d. kt.

Izoliuotose lietuvių šnektose Baltarusijoje ypač intensyviai slavėjant minčių reiškimo būdai, sparčiai baltarusėja ir jų raška, pastebimai kinta atskirų jų žodžių semantika. Lietuviškos kai kurių žodžių reikšmės lyg pradeda atrodyti nepakankamos, netikslios, tartum ima trūkti joms išsamumo, todėl baltarusių šnektų įtakos paveiktos tos šnektos pradeda dirbtinai plėsti tas reikšmes. Dėl to ypač pastebimai jose ima rasti tų dirbtinių reikšmių produkto – baltarusiškų semantinių vertinių, jie pradeda užimti lietuviškų raškos priemonių vietą, stumia jas iš vartosenos. Sakysime, vietoj *apkálti* (*grebėstais*), *nepavýko dúona*, *nepàkeliu kvapū* ir pan. čia baltarusių šnektų pavyzdžiu абабіць (г'рабёсты), не ўдаўся (хлеб), не знясу́ (запахаў) jau sakoma *apmuždžíc'* (*grabėstais*), *neisídavė* (*dúona*), *nesùnešu* (*kvapū*) ir pan. O suslavėjusių šnektų lituanizmuose tokia žodžių reikšmių kaita jau visuotinė. Sakysime, lietuvių anksčiau čia buvo sakoma *suburbuliávo* (*balà*), *užtiřpo* (*piřštai*), *apgrabéstáu* (*stógu*), *priřakal'áu* (*piřk'u*), o dabar – jau tik забурбуля́ла (не сбурбуля́ла) балóта, пацёрпну́лі (не зацёрпну́лі) па́льцы, наг'рабястаў (не аг'рабястаў) страху́, нашакаліняў (не прышкаліняў) ха́ты ir pan. Vertiniai, be jokios abejonės, daugiausia prisideda prie lituanizmo galutinio įsiliesimo į baltarusių šnektų sistemą, prie izoliuotos lietuvių šnektos žūties. Jie patys pavojingiausi asimiliuojamai šnektai, bet pastebimi ir atpažįstami turbūt sunkiausiai.

Antra vertus, izoliuotosios lietuvių šnektos nemaža savo vertinių yra perteikusių baltarusių šnektoms. Štai lietuvių šnektų pavyzdžiu jose sakoma: cacékla

(бу́льбы) Kur., сашпіліць (спадніцу) Achr., саслі́ніла (спадніцу) Kur., сасні́ла (яго́) Sa1., сасо́х (часно́к) Vid., саспе́ла (да аўто́буса) Vid., (яна́) састарэ́ла Val. ir kt. vietoj jų įprastinių pasékla (бу́льбы), зашпіліць (спадніцу), паслі́ніла (спадніцу), прысні́ла (яго́), пасо́х (часно́к), паспе́ла (да аўто́буса), (яна́) пастарэ́ла, plg. lie. *sukaróju* (*bùlves*), *susègti* (*sijõnà*), *suseiliójo* (*sijõnà*), *usapnavau* (*jį*), *sudžiūvo* (*česnākai*), *suspėjau* (*prie autobūso*), (*jį*) *susėno* ir kt. Tai greičiausiai bus įvykę pačioje izoliuotų lietuvių šnektų šiose teritorijose asimiliavimosi pradžioje, kai baltarusių šnektos dar čia tik formavosi. Šie vertiniai dar ir dabar iš tų baltarusių šnektų nenyksta, nors panašiu būdu naujų darinių jose nesudarinėjama. Ir faktiškai nėra jie pakenkę toms baltarusių šnektoms.

Čia iškeltos ir aptartosios baltarusių lituanizmo ypatybės išryškina jų baltarusėjimo kelius ir būdus, atskleidžia didelės daugybės jų formų, iš dalies ir reikšmių prisitaikymo bei pakitimų charakterį ir polinkius, parodo, kaip tokius lietuviškos kilmės žodžius atpažinti, duoda pagrindus, kaip nustatyti jų tapatybę su atitinkamais lietuvių kalbos žodžiais, leidžia geriau suvokti lietuvių ir baltarusių šnektų fonetinius santykius, iki šiol nekonstatuotus ir realiai neįvardytus. Visos jos, derindamos tų kalbų sistemų skirtumus ir panašumus, yra palyginti svarbus ir patikimas šaltinis bei nauja konkreti medžiaga tolimesnėms abiejų kalbų dialektologijos studijoms, substrato ir superstrato problemoms, baltų-slavų kalbų kontaktams.

LITERATŪRA IR ŠALTINIAI

- ABS XX: Г р и н а в е ц к е н е Э., М а ц к е в и ч Ю. Ф., Р о м а н о в и ч Е. М., Ч е б е р у к Е. И. Лингвогеографические данные белорусских говоров о балтославянских языковых связях. – *Acta Baltico-Slavica* 20, 323–332.
- Achr. – Achremovcų šnektos (Breslaujos raj., Baltarusija) E. Grinaveckienės 1974 m. ekspedicijos užrašai (autorės archivas).
- Baltistica 1989: Г р и н а в е ц к и е н е Е., М а ц к е в и ч Ј. Lie. *-(i)au* vokalizmo atliepai baltarusių lituanizmuose. – *Baltistica* 3 (1). Priedas, 70–80.
- Bok. – Bokštų šnektos (Yvijos raj., Baltarusija) E. Grinaveckienės 1972 m. dialektologinės ekspedicijos užrašai (autorės archivas).
- ЭСБМ I – *Этымалагічны слоўнік беларускай мовы* 1, Мінск: Навука і тэхніка, 1978.
- ЭСБМ V – *Этымалагічны слоўнік беларускай мовы* 5, Мінск: Навука і тэхніка, 1989.
- G l i n k a S. 1990: Lituanizmy fonetyczne w gwarach białoruskich i polskich Białostoczczyzny. – *Balto-slowiańskie związki językowe* 81, 115–127.
- Kam. – Kamojų šnektos (Pastovių raj., Baltarusija) E. Grinaveckienės 1989 m. dialektologinės ekspedicijos užrašai (autorės archivas).
- Kir. – Kiralių šnektos (Ščiučino raj., Baltarusija) E. Grinaveckienės 1976 m. dialektologinės ekspedicijos užrašai (autorės archivas).
- Kur. – Kurapolės šnektos (Pastovių raj., Baltarusija) E. Grinaveckienės 1974 m. dialektologinės ekspedicijos užrašai (autorės archivas).
- ЛАГВП 1962: Т о п о р о в В. Н., Т р у б а ч е в О. Н. *Лингвистический анализ гидронимов Верхнего Поднепровья*, Москва: Издательство Академии Наук СССР.
- Lis. – Lisno šnektos (Verchedzvinso raj., Baltarusija) E. Grinaveckienės 1974 m. dialektologinės ekspedicijos užrašai (autorės archivas).

- LHD 1970: Vanagas A. *Lietuvos TSR hidronimų daryba*, Vilnius: Mintis.
- LKK XVI – Гринавецкене Э., Мацкевич Ю. Ф., Романович Е. М., Черберук Е. И. Бытовая лексика литовского происхождения в западной Белоруссии. – *Lietuvių kalbotyros klausimai* 16, *Lietuvių terminologija*, 1975 163–195.
- LKK XXII – Grinaveckienė E. Lietuviškos kilmės leksika Lietuvos paribio baltarusių šnektose. – *Lietuvių kalbotyros klausimai* 22, *Lietuvių kalbos specialioji leksika*, 1983, 182–204.
- LKK XXVII – Grinaveckienė E., Mackevič J. Kai kurių baltarusių lituanizmo fonetinės ypatybės. – *Lietuvių kalbotyros klausimai* 27, *Lietuvių kalba ir bilingvizmas*, 1988, 121–131.
- LKK XXVIII – Гаршва К., Поляков О. Литовский говор в округе Опсы, 99–117; Grinaveckienė E. Nauji baltarusių šnektų lituanizmai, 162–166. – *Lietuvių kalbotyros klausimai* 28, *Kalbų ryšiai ir sąveikos*, 1989.
- LKK XXX – Grinaveckienė E. Kamojų apylinkių (Baltarusijos Pastovių raj.) baltarusių šnektos lituanizmai. – *Lietuvių kalbotyros klausimai* 30, *Periferinės lietuvių kalbos tarmės*, 1993, 113–133.
- LKK XXXII – Grinaveckienė E. Vidžių apylinkių lietuviškos kilmės vietovardžiai. – *Lietuvių kalbotyros klausimai* 32, *Baltų onomastikos tyrinėjimai*, 1993, 21–33.
- LKŽ XI – *Lietuvių kalbos žodynas* 11, Vilnius: Mokslas, 1978.
- LKŽ XIV – *Lietuvių kalbos žodynas* 14, Vilnius: Mokslas, 1981.
- Mal. – Malių šnektos (Astravo raj., Baltarusija) E. Grinaveckienės 1980 m. dialektologinės ekspedicijos užrašai (autorės archivas).
- Mat. – *Матэрыялы для слоўніка Мінска-Маладзечанскіх гаворак*, Мінск: Навука і техника, 1974.
- Rag. – Raguliškių šnektos (Daugpilio raj., Latvija) E. Grinaveckienės 1977 m. dialektologinės ekspedicijos užrašai (autorės archivas).
- Rod. – Rodūnios apyl. (Gardino sr., Baltarusija) E. Grinaveckienės 1972 ir 1982 m. dialektologinių ekspedicijų užrašai (autorės archivas).
- R o z w a d o w s k i J. 1995: Litewska gwara okolic Zdzięcioła na Nowogródzczyźnie. – *Prace komisji językoznawstwa* 59, Kraków.
- Sal. – Salų šnektos (Smurgainių raj., Baltarusija) E. Grinaveckienės 1979 m. dialektologinės ekspedicijos užrašai (autorės archivas).
- СБГ I – *Слоўнік беларускіх гаворак паўночна-заходняй Беларусі і яе пагранічча* 1, Мінск: Навука і тэхніка, 1979.
- СБГ II – *Слоўнік беларускіх гаворак паўночна-заходняй Беларусі і яе пагранічча* 2, Мінск: Навука і техника, 1980.
- СБГ IV – *Слоўнік беларускіх гаворак паўночна-заходняй Беларусі і яе пагранічча* 4, Мінск: Навука і техника, 1984.
- СБГ V – *Слоўнік беларускіх гаворак паўночна-заходняй Беларусі і яе пагранічча* 5, Мінск: Навука і техника, 1986.
- Sl.Or. 1990: Грынавецкене А. И., Мацкевич Ю. Ф., Раманович Я. М., Чабярук А. И. Вачыма аўтараў. – *Slavia Orientalis* 39 (3–4), 309–317.
- ТСБМ V – *Тлумачальны слоўнік беларускай мовы* 5, Мінск: Беларуская савецкая энцыклапедыя імя Петруся Броўкі, 1983.
- T u r s k a H. 1982: O powstaniu polskich obszrów językowych na Wileńszczyźnie. – *Studia nad polszczyzną kresową* 1, *Prace językoznawcze* 98, 19–121.
- Val. – Valyncų šnektos (Verchnedzvinsko raj., Baltarusija) E. Grinaveckienės 1974 m. dialektologinės ekspedicijos užrašai (autorės archivas).
- Весці 1969: Арашонкова А. У., Грынавецкене Е. І., Кавальчук І. П., Мацкевич Ю. Ф., Раманович Я. М., Шаталава Л. Ф. 3 лексікі беларускіх гаворак заходняй зоны. – *Весці Акадэміі Навук БССР, Серыя грамадскіх навук* 4, 123–134.
- Vid. – Vidžių šnektos (Pastovių raj., Baltarusija) E. Grinaveckienės 1991 m. dialektologinės ekspedicijos užrašai (autorės archivas).

DIE ANPASSUNG DER LITUANISMEN AN DIE WEIßRUSSISCHEN DIALEKTE UND DIE MITTEL DER IDENTIFIKATION DIESER ENTLEHNUNGEN

Zusammenfassung

Im Beitrag werden die wichtigsten phonetischen Eigentümlichkeiten der in den weißrussischen Mundarten auftretenden Lituanismen untersucht und der Übergangsprozesse ins Weißrussische. Die weißrussische Umhüllung der Lituanismen kommt zum Ausdruck in vielzähligen Formen, teilweise auch durch die Anpassung der Bedeutungen an das System der weißrussischen Mundarten sowie durch den konkreten Charakter und die Tendenzen dieser Veränderungen. Außerdem versuchen wir zu zeigen, wie diese in die weißrussischen Mundarten eingedrungen bzw. von ihnen aufgenommenen Lituanismen zu erkennen und als solche zu identifizieren sind. Es werden vor allem Grundsätze dargelegt, die es ermöglichen sollen, die phonetischen Beziehungen zwischen den litauischen und weißrussischen Mundarten zu interpretieren. Dabei werden detailliert die Resultate der langjährigen Forschung der weißrussischen Dialekte dargelegt, die von Bedeutung sind für den Gebrauch und die Theorie der Lehnwörter, für das Problem der Beziehung des Substrats bzw. Superstrats, für die Kontakte der baltischen und slawischen Sprachen.